

Norwegian
Business School

Denne filen er hentet fra Handelshøyskolen BIs åpne institusjonelle arkiv BI Open <https://biopen.bi.no>.

Den inneholder akseptert og fagfellevurdert versjon av artikkelen sitert under. Den kan inneholde små forskjeller fra den originale pdf-versjonen publisert i tidsskriftet.

Espeli, H. (2021). Beskatningen av aksjeselskap før Norge fikk en aksjelov i 1910. *Skatterett*, 40(1), 41–69.

<https://doi.org/10.18261/issn.1504-310X-2021-01-03>

Tidsskriftets forlag, Universitetsforlaget, tillater at siste forfatterversjon legges i åpent publiseringsarkiv ved den institusjon forfatteren tilhører.

Beskatningen av aksjeselskap før Norge fikk en aksjelov i 1910¹

Sammendrag:

Artikkelen dreier seg om hvordan aksjeselskapenes inntekt og formue ble beskattet frem til aksjeloven av 1910, herunder debatten om utformingen av relevante lovbestemmelser og hvordan domstolene stilte seg til ligningsmyndighetenes oftest skjønnsmessige fortolkninger. Aksjeselskapet ble tidlig, iallfall fra byskatteloven av 1851, et skattesubjekt i kraft av å være en juridisk person. To forhold skapte etter hvert betydelig strid. For det første, skulle beskatningen skje utelukkende av aksjeselskapet eller også av aksjonærene og utfra hvilke prinsipper? Dette dreide seg blant annet om aksjekapitalen skulle betraktes som et lån fra aksjonærene eller som aksjeselskapets egenkapital. For det andre: Skulle skipsaksjeselskap beskattes som en juridisk person med skatteplikt eller skulle aksjonærene deltakerlignes på samme måte som partrederiet? To andre spørsmål som ikke var avgrenset til aksjeselskap, prinsippet om stedbunden beskatning og om avskrivninger var en utgift i skatteregnskapet, behandles også; samt grensen mellom beskatning av aksjeselskap og kooperative selskaper.

Nøkkelord: aksjeselskap, skattelovene av 1863 og 1882, Stortinget, Høyesterett, stedbunden beskatning

Aksjeselskapets begrensede ansvar er blant kapitalismens viktige institusjonelle innovasjoner. Norge fikk sin første aksjelov i 1910 - operativ fra 1911. Da fantes det omkring 5000 (5048) aksjeselskap i landet med basis i avtalefriheten. Det var en økning fra 3460 aksjeselskap i 1900 og 1497 i 1891 dokumenterte SSB i 1912.² Temaet for artikkelen, beskatningen av aksjeselskap går frem til skattelovene av 1911 – med innføring av selvangivelse iverksatt fra 1913.³ De avløste landets første skattelover av 1882. De hadde i hovedsak felles regler for

¹ Stor takk til tallrike innspill til presiseringer og forbedringer i fagfelle vurderingen.

² John Egeland og A. N. Kiær, red., *NOS. V. 169 Aktieselskaper 1910 med oversikt over utviklingen fra 1891* Kristiania: Det Statistiske Centralbyrå, 1912, s.48-49.

³ Debatten om utformingen av beskatningen av aksjeselskap i skattelovene av 1911 med utgangspunkt Sofus Arctander og Skattelovkomiteen av 1899, red., *Indstilling til I Skattelov for landet. II Skattelov for byerne. III Lov om kommunerne til at paalægge visse nærings- og bevillingsavgifter. IV Lov om regnskabshold* Kristiania: Finandepartementet, 1904., s.184 ff behandles ikke. Den debatten må analyseres i lys av dragkampen om utformingen av aksjeloven av 1910.

ligning av inntekt og formue i byer og landkommuner, men de begrenset bare i noen grad de lokale ligningsmyndigheters skjønnsutøvelse. Statsskatten på inntekt og formue, som hadde blitt avvirket i 1836, ble gjeninnført på et lavt nivå i 1892. Ligningspraksis forble imidlertid i all hovedsak kommunenes ansvar selv om staten ved Finansdepartementet og Riksskattekommissjonen/-styret forsøkte å etablere mer enhetlig praksis og domstolene fungerte korrigerende og normskapende.

To forhold ved beskatningen av aksjeselskap skapte betydelig politisk og juridisk strid. For det første beskatningen av aksjonærene: Skulle den skje utelukkende gjennom beskatningen av aksjeselskapet eller også av aksjonærene selv og utfra hvilke prinsipper? For det andre: Skulle skipsaksjeselskapet beskattes som skattesubjekt eller skulle aksjonærene deltakerlignes på samme måte som partrederiet? Her skjedde en grunnleggende endring i 1893 der hovedregelen ble at skipsaksjeselskap i hovedsak skulle deltakerlignes noe som ble videreført i skattelovene av 1911. Hvordan kan endringen i 1893 forklares? I tillegg bidro Høyesterett i en omstridt dom i 1886 til en lovendring som innebar at aksjeselskapet fortsatt skulle forstås som en juridisk person der aksjekapitalen var grunnlaget for det begrensede ansvaret og ikke et lån fra aksjonærene.

Lite forskning om skattheorien og den stedbundne beskatningen mellom 1814 og 1911

Hverken historikere eller jurister har viet skattheorien mellom 1814 og 1911 særlig interesse. Blant historikerne er det først og fremst snakk om Edgar Hovland som særlig har sett på den politiske striden bak skattelovene av 1882 og den kommunale beskatningsfriheten frem til 1911-lovene.⁴ Til tross for at beskatningen av inntekt og formue i all hovedsak var et kommunalt ansvar i perioden har lokalhistorikerne, herunder byhistorikerne, vist liten interesse for lokal ligningspraksis.⁵

Juss- og økonomiprofessor T.H. Aschehoug, som var en av de sentrale utrederne bak byskatteloven av 1863 og som sto sentralt i utformingen av skattelovene av 1882 som

⁴ Edgar Hovland, «Aktuelle skatteproblemer for hundre år siden», i M.S. Morsten (red.), *I forskningens lys*, Oslo 1974, Hans Eyvind Næss og Edgar Hovland mfl., *Folkestyre i by og bygd. Norske kommuner gjennom 150 år*, Oslo 1987; Edgar Hovland, «Skattelovene av 1882 - 100 år», *Skatterett*, 1982, s.315-328; Edgar Hovland, «Venstreskatten 100 år», *Skatterett*, Vol. 11, No. 4, 1992 s. 321-333.; Arne Haugen, *På ære og samvittighet. Skatteetatens historie etter 1892*, Bergen, 2005. Oskar Kristiansen, *Norges finanser 1814-1830*, Oslo 1931 blir ofte glemt.

⁵ Et unntak er Sverre Steen, *Kristiansands historie. I fredens århundre 1814-1914*, Oslo 1979.

stortingsrepresentant, står i en særstilling blant annet gjennom sin avhandling om inntektsbegrepet fra 1898.⁶ Skattejuristers interesse for beskatningen før 1911 er ubetydelig til tross for skattelovene av 1911 på viktige punkter videreførte rettstilstanden utviklet med basis i skattelovene av 1882. Det gjelder også Per Ryghs monumentale arbeid fra 1923.⁷

Beskatningen av aksjeselskap før 1911 er forskningsmessig nesten ubeskrevet. Det er også prinsippet om stedbunden beskatning⁸ som innebar at skattesubjekter, herunder aksjeselskap, skulle beskattes i den kommunen hvor inntektene ble skapt eller formuen ble forvaltet. For aksjeselskap var utgangspunktet ellers at beskatningen skulle skje i den kommunen styret hadde sitt sete. Stedbunden beskatning måtte snart tilpasses ulike hensyn. De kanskje vanskeligste grensedragningene frem mot 1911 dreide seg om rederivirksomhet der organisering som aksjeselskap resulterte i særskilte lovbestemmelser. Skipsaksjeselskap skulle fra 1893 i hovedsak beskattes på samme måte som det ansvarlige partrederiet, det vil si deltakerligning. Uavhengig av organisasjonsform skulle de norske eierne lignede av sin relative eierandel i sin bostedskommune. Rederier organisert som skipsaksjeselskapet ble bare skattesubjekt for sine utenlandske aksjonærer og norske aksjonærer med samme bostedsadresse som rederiets kontor.

Forståelsen av prinsippet om stedbunden beskatning hadde tallrike konsekvenser, ikke minst fordi skattøret varierte mye mellom kommunene, der bykommunene vanligvis hadde et (klart) høyere skattøre enn landkommunene. Til 2.verdenskrig kunne skattøre variere med opp til omkring 10 prosentpoeng og det fantes enkelte kommunale skatteparadis. Mulighetene for skattetilpasning var slik sett betydelige. Både før og etter 1911 var fortolkningen av stedbunden beskatning blant de mest omstridte i norsk skatterett og utgangspunktet for tallrike rettssaker.⁹ Få - om noe - enkeltspørsmål i skatteretten ga skatteadvokatene flere godt betalte oppdrag helt opp til Høyesterett enn fortolkningen av stedbunden beskatning. Skattekilene dette representerte hadde skattyterne en stor egeninteresse av å utnytte. Det er derfor interessant at forretnings- og skatteadvokaten Per Ryghs diskusjon av inntektsbegrepet bare omtalte temaet i en kort fotnote, der han - med rette – påpekte at stedbunden beskatning

⁶ https://nbl.snl.no/Torkel_Halvorsen_Aschehoug, lest 7.12.2020; T.H. Aschehoug, «Afkastning og indtægt», *Statsøkonomisk Tidsskrift*, Vol., 1898 s. 209-306; T. H. Aschehoug, *Socialøkonomik En videnskabelig fremstilling af det menneskelige samfunds økonomiske virksomhed Andet Bind*, Kristiania 1905, s.163-198.

⁷ Per Rygh, *Om begreberne formue og indtægt efter skattelovene af 1911 med tillægslove*, Kristiania 1923.

⁸ Se dog Einar Einarsen, «Om skattestedet ved den kommunale beskatning, særlig efter norsk ret», *Norsk Retstidende*, 1897 s. 273-305.

⁹ De inkluderte også rettssaker mellom kommuner som da Trondheim forgyves krevde sin andel av Kristianias skatt av to utenlandske aksjeforsikringsselskap, *Retstidende* 1901, s.949 ff. Se også *Retstidende* 1909 s.433 ff.

«har intet med selve Indtægtsbegrebet at gjøre og hører ikke hjemme i nærværende Fremstilling». ¹⁰ Jeg vil også bare i begrenset grad gå inn på temaet som fikk betydning for aksjeselskap som drev virksomhet i flere kommuner.

Artikkelen har en kronologisk struktur der beslutningsprosessene bak de viktigste (skatte-)lovene analyseres før omtvistete elementer i varierende grad ble avklart av Høyesterett.

Tiden frem til byskatteloven av 1863

Juridiske personer, som det Ankerske Fideikommiss, var skattesubjekter i sølvskatten til staten fra 1816. Skatteplikten for juridiske personer gikk sannsynligvis tilbake til eneveldets tid (1660-1814). ¹¹ De var imidlertid få og de første aksjeselskapene enda færre. Et av de første kjente med et lengre liv var Det norske Brandassuranceselskab, etablert i Bergen i 1838 – fulgt av en rekke andre aksjeforsikringsselskap. Selskapet betalte frem til 1845 ikke byskatt av inntekten av sin næringsvirksomhet. ¹² Inntektsskatten av næringsvirksomhet var den delen byskatten som ikke ble utlignet på eiendom eller brannforsikringssummen. ¹³

Fattigloven for byene av 1845 unntok forsikringsselskaper og livrenteselskaper fra beskatning på samme måte som stiftelser med «velgjørende Øiemed». Norges Bank, som var et av landets første aksjeselskap, og iallfall det største på 1800-tallet med tallrike private aksjonærer, ble skattefrie med varig virkning sammen med statlige institusjoner, som den store og lønnsomme forvaltningsbedriften Kongsberg Sølvverk. Sparebankene skulle skattlegges på linje med «Fabrikker, manufacturer og deslige Anlæg» (§54). Skattefritaket for forsikrings- og livrente/livsforsikringsselskap – herunder de som var organisert som aksjeselskap - kom inn etter forslag fra kirkekomiteen med bred støtte på Stortinget. De to bransjene ble åpenbart ansett som særlig samfunnsgagnlige selv om det ikke ble gitt noen eksplisitt begrunnelse for skattefritaket. ¹⁴ Skattefritaket varte frem til skattelovene av 1882.

¹⁰ Rygh, *Om begreberne formue og indtægt efter skattelovene af 1911 med tillægslove*, s.238.

¹¹ https://snl.no/Ankerske_Fideikommiss_lest_24.10.2020; N. Rygg, *Norges banks historie. Første del*, Kristiania 1918., s.137-138.

¹² Det norske Brandassuranceselskab, *Det norske Brandassuranceselskab "Gamle Bergen" 1838-1888*, Bergen 1888., s.14-15. Om andre aksjeselskap, Karl Færden, *Forsikringsvæsenets historie i Norge 1814-1914*, Oslo, 1967., s. 165 ff og 273 ff.

¹³ Jf. byskatteloven av 24.8.1833, Julius August S. Schmidt, red., *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Cirkulærer m.m. for Kongeriget Norge i tidsrommet fra 1814-1848 2det bind 1832-1848* Christiania 1850., s.48.

¹⁴ OT 1845 s.90 ff særlig s.112, 121, 136-137, LT 1845, s.243-244. Se også Ot.prp.no.84 1845, s.24-25, 36-37.

Byskatteloven av 1851 innførte den første klare bestemmelsen om skattlegging av aksjeselskap. De falt innenfor gruppen av «Stiftelser og Selskaber», som ikke bestod av navngitte personer – senere benevnt som unavngitte eller anonyme selskaper¹⁵ - som drev «borgerlig Næring, Fabrikdrift eller anden Produktion». Beskatningen skulle skje der styret («Bestyrelsen») hadde sitt sete (§ 6).¹⁶ Byskatteloven innførte felles prosedyrer for fastsettelse av formue- og inntektskatt i byer og ladesteder, men gjorde ikke noe forsøk på å definere inntekt eller formue. Skattleggingen av inntekt og formue i byene hadde tidligere vært delegert til de enkelte lokale ligningsnemndenes skjønn. Misnøyen med dette skjønnet skyldtes blant annet de «saakaldte Progressions-Tabeller», som innebar at høyt antatt skattbare inntekter ble beskattet noe hardere enn lave inntekter, det vil si beskatning utfra evneprinsippet.¹⁷ Det var betydelig politisk strid om byskatteloven, men den dreide seg ikke om artikkelens tema. Med unntak av et fåtall skattefrie institusjoner og bransjer, ble juridiske personer skattepliktige på linje med fysiske personer.¹⁸

Byskatteloven av 1851 innebar at aksjeselskapet ble skjønnslignet i en tid da begrepene nettoinntekt og nettoformue for en stor del hørte fremtiden til. Samtidig ble aksjonærene i prinsippet ble inntektsbeskattet av utbytte og av den innbetalte aksjekapitalen – ikke aksjenes verdi - i sin skattepliktige formue hevdet skattelovkomiteen av 1899.¹⁹ Det er uklart i hvilken grad de lokale ligningsnemndene gjennom sin skjønnsligning faktisk skattla aksjeselskapene og aksjonærene slik. Det lønnsomme Bergens Dampskibsselskab, etablert i 1851, synes eksempelvis ikke å ha betalt byskatt før i 1874.²⁰

1863: Ny byskattelov og nye fattiglover for byene og på landet

De neste lovreguleringen av aksjeselskapene skjedde gjennom tre ulike lover i 1863. Rett i forkant av disse lovbehandlingene behandlet Stortinget et privat lovforslag om at skattefriheten for aksjeforsikringsselskap skulle oppheves. Det gir et interessant innblikk i

¹⁵ Oscar Platou, *Forelæsninger over Norsk selskabsret I*, Kristiania 1906, s.25 bruker begrepet «det anonyme selskab» om selskapsformer med begrenset ansvar som var dominert av aksjeselskapet. I enkelte av forarbeidene til firmaregisterloven av 1874 brukes «unavngivne Selskaper» tilnærmet identisk med aksjeselskap, O.Nr.38 1869, s.5.

¹⁶ Otto Mejlænder, *Almindelig Norsk Lovsamling for Tidsrummet 1660-1870*. Christiania, 1872, s.632-633.

¹⁷ Prop. No.66 1848 s.6-7.

¹⁸ Innst. O.Tf 1851, O.T.1851, s.186-192, 201, 281, LT 1851, s.263-264. Se også Stortingets etterretninger 1851, s. 689 ff.

¹⁹ Arctander og Skattelovkomiteen av 1899, *Indstilling til I Skattelov for landet*, Kristiania 1904, s.177.

²⁰ Wilhelm Keilhau, *Norges eldste linjerederi. Jubileumsskrift til Det Bergens Dampskibsselskabs 100-års dag 12te desember 1851*, Bergen 1952, s.560-561.

hvilke hensyn lovgiver måtte vurdere. Begrunnelsen for forslaget var at aksjeforsikringselskapene, som hadde hatt svært god lønnsomhet, burde behandles på samme måte som andre aksjeselskap – og sparebankene. Sjøforsikringsaksjeselskapet i Porsgrunn avviste forslaget av tre grunner. For det første ble selskapenes aksjonærer allerede beskattet av sin inntekt fra og formue i selskapet. Hvis aksjeselskapet skulle beskattes, ville det derfor bli dobbeltbeskatning dersom ikke aksjonærene ble fritatt for beskatning. Det ville imidlertid svekke skattefundamentet i de kommuner som hadde aksjonærer bosatt utenfor bykommunen der styret hadde tilhold og som vanligvis var identisk med aksjeselskapets kontoradresse. Dessuten påpekte man at motstykket til Norges Banks skattefrihet var at bankens aksjonærer ble skattlagt i sine bostedskommuner.²¹ For det andre kunne forsikringsaksjeselskapene svare med å flytte sitt kontor til en landkommune der skattetrykket oftest var klart lavere enn i byene som da uansett ville få et svekket skattefundament. For det tredje opplevde de norske forsikringsaksjeselskapene sterk konkurranse fra utenlandske forsikringselskap som ikke ble beskattet av sin norske virksomhet i Norge. Selskapsbeskatning ville derfor skape ulike konkurranseforhold. Hovedargumentet mot var at det ville skape dobbeltbeskatning. Det var prinsipielt uheldig.

Stortingets bankkomite avviste forslaget og begrunnet dette eksplisitt med at forsikringsvirksomhet, som i 1845 og 1851, fortsatt måtte betraktes som et slags «Velgjørenhetsindretninger» som burde «opmuntres» fordi forsikringselskapene skulle sikre mot tap i «Ulykkestilfælde». Deres virksomhet måtte derfor ikke «fordyres» eller svekkes mot utenlandsk konkurranse. Komiteen avviste imidlertid argumentet om at skattlegging av aksjeforsikringselskap ville resultere i dobbeltbeskatning. Det var situasjonen for aksjeselskap utenfor forsikringsbransjen, uten at det hadde skapt sterke motforestillinger.²²

Den ene av de tre vedtatte lovene i 1863 var fattigloven for byene. Den regulerte grunnlaget for fattigskatten som var en øremerket skatt. Regjeringen hadde foreslått at «navngivne og unavngivne» selskaper - som forenklet sagt reflekterte skillet mellom ansvarlige selskap og

²¹ Skattekomiteen av 1899 viste til at utbyttet det enkelte år til bankens personlige aksjonærer ble beskattet i Kristiania, og trolig også i andre byer. Etter at skattelovene i 1891 ble endret slik at aksjeselskapet skulle beskattes uten fradrag for innbetalt aksjekapital og utbetalt utbytte, mente komiteen denne praksis var i strid med lovgivningen. Når et aksjeselskap var fritatt for skatt, «maa fritagelsen også gjælde aktieudbyttet», Arctander og Skattelovkomiteen av 1899, *Indstilling til I Skattelov for landet*, s. 171. Det mente også Høyesterett i Retstidende 1913 s.332 etter at Centralbanken for Norge ikke aksepterte Kristianias skattlegging av utbyttet. I skatteloven av 1911, byskattelovens § 22, ble det slått fast at formue i og utbytte fra Norges Bank og skattefrie jernbaneaksjeselskap var skattepliktige hos aksjonærene.

²² Dok.nr.31 1862-63, Innst.O.no.24 1862-63.

juridiske personer som for en stor del av aksjeselskap - bare skulle betale eiendomsskatt. Kirkekomiteen mente at «unavngivne» selskaper, som var aksjeselskap, også skulle betale inntekts- og formuesskatt. Nærmere bestemt skulle formuen, eksklusive innbetalt aksjekapital, være skattbar, det vil si aksjeselskapets bruttoformue skulle redusere med den innbetalte aksjekapitalen. Aksjeselskapets inntekt, med unntak av det vedtatte utbytte til aksjonærene, skulle være skattbar inntekt. Dette ville etter kirkekomiteens vurdering forhindre dobbeltbeskatning av aksjeselskapene og dets eiere.²³ Det var i samsvar med forslaget fra en utredningskomite der jussprofessor T.H. Aschehoug var medlem, se nedenfor. Behandlingen av saken i Odelstinget og Lagtinget førte til en sterk utvanning, der de nevnte forslagene bortfalt, sannsynligvis fordi man ønsket å samle disse bestemmelsene i byskatteloven. Fattigloven for byene avklarte bare at skattepliktige skulle beskattes av inntekt og formue, ikke hvordan disse skulle fastsettes. «Indretninger» som drev inntektsgivende virksomhet, som sparebanker og «private Banker», det vil si aksjebanker, og andre aksjeselskap skulle beskattes der styret hadde sete (§ 51). Samtidig ble skattefriheten utvidet fra forsikring til jernbanevirksomhet, som fra starten av i 1854 var organisert som aksjeselskap, kanaler og dampskipsdrift på elver og innsjøer, som også ofte var organisert som aksjeselskap.²⁴

Byskatteloven av 1863 skulle sørge for felles regler for utligning av by- og fattigskatt av samme skjønnsmessig antatte skattbare inntekt eller formue. Den nye loven ble utformet på bakgrunn av betydelig misnøye med at flere byers ligningsnemnder, som bestod av byenes rikeste skattytere, hadde opptrådt vilkårlig i sin skatteutligning i den forstand at lavinnteksgruppene ble beskattet langt mer enn evneprinsippet skulle tilsi. Saken ble forberedt av et regjeringsoppnevnt utvalg der jussprofessor T.H. Aschehoug sannsynligvis var det mest innflytelsesrike medlem.²⁵

Utvalget foreslo innføring av en selvangivelse der det skulle legges til grunn relativt klare definisjoner av bruttoinntekt – inklusive gaver - og utgifter til inntektservervelse. Formuen skulle være «den virkelig Værdie af den Skattepligtiges hele rørlige og urørlige Eiendom samt udestaaende Fordringer med Fradrag af ... Gjæld». Dette var det første forsøket på å

²³ O.Nr.10 1862-63, s. 61, Indst.O.No.28 1862-63, s.118.

²⁴ Beslutn. O.No.68 1862-63, s.533-534, Otto Mejlænder, red., *Almindelig Norsk Lovsamling. 2den gjennomseede og forøgede Udgave. 2det Bind 1861-1885* Christiania Mallings Boghandel 1887, s.40-41. Skattefriheten for nevnte form for dampskipsfart bortfalt med 1882-lovene.

²⁵ O.No.6 1862-63, s. 24. Et annet fremtredende medlem var Ole A. Bachke, justisminister 1879 og 1881, som i 1886 var førstevoterende, men tilhørte mindretallet i prejudikatdommen i Retstidende 1886, s. 626 ff. se nedenfor.

definere skattbar nettoinntekt og nettoformue i norsk rett. For særlig konjunkturutsatte bransjer, som rederi-, fabrikk og bergverksvirksomhet, skulle imidlertid den gjennomsnittlige nettoinntekten de tre siste år legges til grunn for beskatningen, ikke nettoinntekten siste skatteår, for å unngå at byene fikk sterkt varierende skatteinntekter. Selv om utvalget ikke åpnet for fremføring av tap eller underskudd, kunne tap i en næring føres mot inntekt i en annen næring. For unngå dobbeltbeskatning av utbytte fra aksjeselskap skulle utbytte til aksjonærer bosatt i samme kommune som aksjeselskapet ble beskattet i, ikke inngå i aksjonærenes skattbare inntekt.²⁶ Sistnevnte forslag, der utenbysboende aksjonærer skulle skatlegges av mottatt utbytte, reflekterte kontrollhensyn, men sannsynligvis også at aksjeselskapene i byene på denne tiden ofte hadde et lokalt eierskap.

Regjeringen avviste innføring av selvangivelse fordi selvangivelse ikke ville møte nødvendig forståelse i opinionen. Forslaget om treårig gjennomsnittsligning av konjunkturutsatte virksomheter hadde møtt stor motstand fra bykommunene fordi nedgangskonjunktorene den gang ofte varte mer enn tre år. Da ville byene få problemer med å finansiere sin virksomhet som også de konjunkturutsatte næringene dro fordel av. Det var derfor ingen grunn til å gå over til beskatning av den «virkelige Nettoinntekt» slik utredningsutvalget hadde foreslått. Ligningsnemndene skulle fortsatt skjønnsmessig fastsette skattbar inntekt og formue - herunder også av aksjeselskap - men med enkelte begrensninger for lavinntektsgruppene. Et hovedelement i loven var at personlige skattytere ble fordelt på fire skatteklasser med økende skattefrie beløp utfra forsørgelsesbyrde, som skulle betale mindre skatt enn skattytere uten forsørgelsesbyrde i samsvar med utredningsutvalgets forslag. Aksjeselskap, som inngikk i begrepet «Unavngivende Interessentskaper», skulle lignedes som en enslig - uten noe fradrag for forsørgelsesbyrde. Eiere av ansvarlige selskap kunne oppnå slike fradrag ved individuell ligning av sin eierandel (deltagerligning). Regjeringen avviste, uten begrunnelse, nevnte forslag fra utredningskomiteen om å unngå dobbeltbeskatning av aksjeselskap og deres aksjonærer.²⁷

Tollkomiteen stilte seg imidlertid bak en modifisert versjon av forslaget fra utredningsutvalget som Stortinget sluttet seg til. Resultatet var en komplisert bestemmelse (§16) som innebar at «Unavngivne Interessentskaber lignedes ... af den Formue, de have

²⁶ O.No.6 1862-63, s.123. At Aschehoug her gikk inn for at gaver skulle være skattbar inntekt er overaskende sett i lys av hans snevre inntektsbegrep i Aschehoug, «Afkastning og indtægt», s.229 ff, Frederik Zimmer, «T.H. Aschehoug som skattejurist», i Dag Michalsen og Knut Sprauten (red.), *Retts og historie. Festskrift til Gudmund Sandvik*, Oslo 1997, s.54 ff.

²⁷ O.Nr.6 1862-63, s.129.

udenfor den indbetalte Aktiekapital» og av hele inntekten så sant de ikke drev bankvirksomhet. Dersom den enkelte interessent eller aksjonær var skattyter i samme by som aksjeselskapet skulle vedkommendes inntekt, det vil si utbytte, trekkes fra aksjeselskapets inntekt. Dette forutsatte at likningsnemnda ble gjort kjent med forholdet – noe aksjeselskapet hadde egeninteresse av - og tok hensyn til det i sin skjønnslingning. Det er ukjent i hvilken grad dette skjedde. Bankaksjeselskap skulle bare beskattes av den inntekt som oversteg fem prosent av den innbetalte aksjekapitalen. Tollkomiteens begrunnelse for dette er interessant. Virksomheten til aksjeselskap, med unntak av aksjebanker, innebar et betydelig ansvar for byenes fattigvesen gjennom fattigstøtte til arbeidsledige arbeidere o.l. Det var ikke tilfelle for aksjebankene mente komiteen. Bankenes ansatte var funksjonærer som angivelig ikke ville få behov for fattigunderstøttelse, på grunn av sykdom/alderdom eller arbeidsledighet, slik som arbeiderne. Derfor kunne unntaksbestemmelsen for aksjebankene forsvares.²⁸

Aksjeselskap som var lokalisert i en landkommune og der styret hadde sete samme sted, som i Aker kommune som omkranset hovedstaden, skulle betale samme skatt av antatt inntekt og formue som enslige skattytere – i den grad ikke kommunen la mesteparten av fattigskatten på matrikkelen (en form for eiendomsskatt primært på landbrukseiendommer). For slike aksjeselskap fantes det en bestemmelse i fattigloven på landet (§ 56) som innebar at utbytte ikke skulle inngå i dets skattbare inntekt – men i prinsippet beskattes hos aksjonærene uavhengig av deres bostedskommune - på samme måte som innbetalt aksjekapital ikke skulle inngå i dets skattbare formue. I og med at regnskap sjelden ble lagt til grunn for den skjønsmessige ligningen av fattigskatt m.m. på landet, fikk denne bestemmelsen, som tok sikte på å unngå dobbeltbeskatning, sannsynligvis liten betydning for de aksjeselskapene som ble omfattet av den.²⁹ Det ble ikke gitt noen begrunnelse for at aksjeselskap i landkommunene skulle beskattes annerledes, og mildere, enn aksjeselskap i byene. Jeg ser her bort fra at skattøre/-satsen normalt var klart lavere i landkommunene enn i byene.

²⁸ Inst.O.No.71 1862-63 s. 408-409 Loven innebar en innstramming i forhold til en ikke navngitt bykommune som hadde fratrukket 5 prosent av den innbetalte aksjekapital fra alle aksjeselskaps skattbare inntekt. Se også Beslutning O.No 65, L.No.18 1862-63, og OT 1863, s. 695-709.

²⁹ Inst.O.No.28 1862-63, s.118-119. Tollkomiteen ga i Indst.No.71 1862-63 s.408 en begrunnelse for hvorfor man avviste en slik løsning i byene der man la vekt på at bestemmelsen var «ganske uavendelig» blant annet fordi en del aksjeselskap ikke hadde «nogen egentlig aktiekapital», det vil si organisasjonsformen var uklar. Byenes eiendomsskatt la ikke matrikkelen til grunn, men etter hvert en takst som i større grad bygde på markedsverdien. Mellom 1866 og 1885 utgjorde eiendomsskatten relativt stabilt omkring ¼ av samlet skatt i byene, mens eiendomsskatten andel av skatteinntektene i landkommunene falt fra 62 til 42 prosent, Næss mfl., *Folkestyre i by og bygd. Norske kommuner gjennom 150 år*, s.93.

Begrepet «unavngivne interessentskaber og selskaber» som drev næring, var fra 1863 til 1911-lovene skattelovgivningens fellesbetegnelse på juridiske personer som også var skattesubjekter. Blant disse var aksjeselskapene en så dominerende gruppe at begrepet aksjeselskap ofte ble brukt i lovforarbeidene, men «aktie» ble tidvis også brukt i lovtekstene slik at ingen skulle være i tvil om hva man siktet til. Hvor mange aksjeselskap som ble underlagt de nye beskatningsreglene i byene er ikke undersøkt,³⁰ men antallet vokste frem til de første nasjonale skattelovene i 1882.

Et viktig aspekt ved byskatteloven av 1863 var at nærings- eller inntektsbeskatningen ikke la regnskapet til grunn, men hva «Udbytte i Forhold til Nærings Beskaffenhed og Omfang antages Aar om andet at kunne udgjøre» (§ 11), det vil si en form for gjennomsnittsligning. Et aksjeselskap, trevarefabrikken Sylvania etablert i 1875, ble i årene 1876-1878 skjønnsignet for en skattbar inntekt på 4000 kroner. Da denne ble økt til 12000 kroner i 1879 og 1880, protesterte selskapet som i 1879 - i likhet med de foregående årene - hadde drevet med regnskapsmessig tap. I 1880 ga driften et overskudd, men mindre enn «almindelige Renter av Aktiekapitalen». Kjernen i saken var om ligningsmyndighetene stod fritt i sin skjønnsutøvelse eller var forpliktet til å ta hensyn til regnskapsresultatene. Høyesterett påpekte at lovkommissjonen hadde gått inn for en treårig resultatbasert gjennomsnittsligning, men at regjeringen og Stortinget hadde forkastet dette til fordel for en skjønnsmessig gjennomsnittsligning som domstolene ikke kunne overprøve.³¹

Da 1863-lovene ble vedtatt fantes det en håndfull forretningsbanker i landet.³² Beskatningen av forretningsbankene, som bare inkluderte inntektsbeskatning av overskudd utover fem prosent av aksjekapitalen, var lav (oftest mellom 1,5 til 5 prosent av netto overskudd), og varierte i liten grad med netto overskudd dersom Den Norske Creditbank var representativ.³³ Det kan tyde på at beskatningen av banken normalt skjedde utfra en skjønnsmessig fastsatt gjennomsnittsinntekt. Striden om beskatningen av Privatbanken i Drammen indikerer imidlertid at bankens regnskap ble lagt til grunn for ligningen. Ligningsnemnda ville

³⁰ Spørsmålet streifes ikke i Jacob Neumann Mohn, «Indtægts- og Formuesforholde i Kristiania og Bergen», *Norsk Retstidende* 1875 s.713-744.

³¹ *Retstidende* 1886 s.728 ff sitat 729.

³² E. Hoffstad, *Det norske privatbankvæsens historie*, Oslo, 1928, s.96.

³³ Erling Petersen, *Den norske Creditbank 1857-1957*, Oslo, 1957, s.530.

imidlertid ikke godkjenne enbloc-avsetninger til fremtidige tap som (drifts-)utgift.

Høyesterett var enig i det.³⁴

Skattelovene av 1882

Den skjønsmessige ligningen for næringsvirksomhet der avkastningen eller lønnsomheten varierte, ble videreført i skattelovene av 1882. I slike tilfeller skulle bruttoinntekten ansettes til det «Udbytte, Næringen efter dens Beskaffenhed og Omfang antages Aar om andet at kunne give», det vil si en gjennomsnittlig bruttoavkastning (byskattelovens § 33). Hvor fritt ligningsmyndighetene skulle stå i sin skjønsmessig fastsatte gjennomsnittlige (brutto-)avkastningen ble gjenstand for mange rettssaker, ikke minst av aksjeselskap som mente deres regnskapsførte inntekter ikke ble tilstrekkelig hensyntatt. Utgiftene eller fradragene skapte mye mindre strid med unntak av avskrivningene, se nedenfor Domstolene forble forsiktige med å overprøve ligningsmyndighetenes skjønn - slik som i saker om byskatteloven av 1863 – når det ikke kunne påvises klare feil i skjønnsutøvelsen.³⁵ Domstolene foretok imidlertid en innstramming og slo i større grad ned på urimelig og ikke hjemlet skjønnsutøvelse fra omkring 1900, noe jeg kommer tilbake til.

Lovendringene i 1863 regulerte i mye mindre grad kommunestyrenes og ligningsnemndenes skjønnsvurderinger ved fastsettelse av skattegrunnlaget for fattigskatten m.m. i landkommunene enn i byene. I 1869 ba Stortinget regjeringen utrede en fullstendig revisjon av den kommunale skattleggingen. Den nedsatte skattekommisjonen foreslo i 1871 mer eller mindre identiske kommunale skattelover for byer og landkommuner.³⁶ Kommisjonsforslagets forståelse av prinsippet om stedbunden beskatning ville svekke byenes skattefundament og øke landkommunenes tilsvarende, ikke minst landkommune som omkranset de geografisk små bykommunene der mange høyinntektsgrupper var bosatt. Den foreslåtte hovedregelen var skattytere skulle beskattes i bostedskommunen, riktignok modifisert av prinsippet om stedbunden beskatning. Dette resulterte i en langvarig politisk strid mellom by og land og en

³⁴ Retstidende 1880 s.890 ff. Aschehoug, «Afkastning og indtægt». s.273-74 hevdet at dommens prejudikatstatus forsvant med skattelovene av 1882 som innebar bankene skulle beskattes av sin gjennomsnittlige lønnsomhet.

³⁵ Se særlig Retstidende 1889 s.788, 1890 s.95.

³⁶ Dok.nr.40 1875, Vilhelm Haffner, *Innstillinger og betenkninger fra kongelige og parlamentariske kommisjoner, departementale komiteer m.m. 1925-1934* Oslo 1936, s.278. Kommisjonens formann var fogd T.N. Oftedahl. SSBs første direktør, A.N. Kiær, var et av medlemmene sammen med tre stortingsrepresentanter. Sekretær var jurist Otto B. Andreas Aubert i Indredepartementet, som 1875-1878 var administrerende direktør i Storebrand/Idun.

konstitusjonell strid mellom stortingsflertallet, anført av Johan Sverdrup, og regjeringen som hadde sin politiske og parlamentariske hovedforankring i byene. I 1879 fikk regjeringen kongens støtte til å nekte sanksjon av Stortingets vedtatte kommunale skattelover samme år. Striden ble løst uavhengig av den store konstitusjonelle vetostriden som resulterte i riksrettsdommen mot Selmer-regjeringen i 1884.³⁷ Kompromissløsningen våren 1882, som resulterte i landets første – og etter datidens begreper moderne - nasjonale skattelover, innebar at det ble skapt enda flere juridiske gråsoner om fortolkningen av reglene om stedbunden beskatning. Det kom til å skape talløse rettskonflikter der aksjeselskapene var spesielt involvert frem til 1998 da selskapsbeskatningen ble en rent statlig ordning.

Stortingsflertallets viktigste innrømmelse til regjeringen og stortingsmindretallet i 1882 var at byene fikk rett til også å beskatte næringsvirksomhet i landkommuner dersom skattyter også hadde «Kontor for privat Bedrift, som pleier at holdes aabent væsentligt i samme Tid som for vedkommende Forretninger sædvanligt» (byskattelovens § 9).³⁸ Innrømmelsen innebar blant annet at advokater, agenturforretninger og grossister med kontor i byen, men der eieren som næringsdrivende bodde i en forstadskommune, skulle beskattes av sin næringsvirksomhet i byen. For aksjeselskap innebar et slikt kontor, dersom styret ikke hadde sete samme sted, at deler av selskapets inntekt og formue skulle beskattes i byene. Lovgiverne ga ingen klare føringer for hvordan ligningsmyndighetene i byene skulle gå frem for å fastsette det skjønnsmessige ligningsgrunnlaget for kontoret. Det fantes ingen krav om at kommunene skulle samordne sine ligninger slik at dobbeltbeskatning ble unngått. Stortingsmindretallet avviste interessant nok at fraværende samordning kunne defineres som dobbeltbeskatning.³⁹

Den fortolkning av bestemmelsen som ligningsmyndighetene i Kristiania la til grunn ble raskt anfektet av to aksjeselskap som mente at den fastsatte skattbare inntekt og formue gikk langt utover kontorets betydning. Høyesterett slo fast at domstolene ikke hadde anledning til å overprøve ligningsmyndighetenes skjønnsfastsettelse når lovgiver ikke hadde satt noen klare skranker.⁴⁰ Det reflekterte hvor tilbakeholdende domstolene var i å overprøve ligningsmyndighetenes skjønnutøvelse. I praksis åpnet prinsippet om stedbunden beskatning for ikke ubetydelig dobbeltbeskatning totalt sett for virksomheter som skulle skattlegges i to

³⁷ For en mer omfattende analyse av skattestriden, se Hovland, Skattelovene av 1882 – 100 år, 1982.

³⁸ Indst.O. III 1882, s. 41-42. Den andre innrømmelsen fra stortingsflertallet var endringen av landskattelovens § 17 siste punkt om utskipingsvirksomhet. Bestemmelsen var svært komplisert og behandles ikke her.

³⁹ Indst.O. III 1882, s. 34-36.

⁴⁰ Retstidende 1889 s.788 ff og 1890 s. 94 ff.

eller flere kommuner. Denne type ligningsmessig vilkårlighet rammet kanskje i særlig grad aksjeselskap og deres eiere.

I 1907 mente imidlertid Høyesterett at et aksjeselskap, Engene Dynamitfabrikk som drev fabrikkvirksomhet i landkommunen Hurum, bare skulle skattlegges der og at Kristiania, der selskapet hadde et lite administrasjonskontor, ikke hadde rett til noen andel av den stedbundne beskatningen. Begrunnelsen for å sette til side til Høyesteretts tidligere praksis var meget knapp og spesiell. Det kan tyde på at dommerne var enig med dynamittfabrikken i at ligningspraksisen i hovedstaden åpnet for «ulovlig Dobbeltbeskatning».⁴¹ Først i skattelovene av 1911 (landskattelovens § 18) ble det fastsatt regler som skulle forhindre slik dobbeltbeskatning.⁴²

Den omfattende og langvarige striden om det som ble 1882-lovene, dreide seg i hovedsak om personbeskatningen og stedbunden beskatning av personer. Spissformulert: Skulle beskatningen skje i vedkommendes bostedskommune eller i (by-)kommunen hvor inntekten var skapt og mesteparten av formuen ofte var plassert? Denne intense striden førte til at beskatningen av juridiske personer og aksjeselskap i liten grad ble diskutert.

Skattekommisjonens forslag fra 1871 om disse var, med noen modifikasjoner, identisk med bestemmelsen i 1882-lovene. Aksjeselskap skulle beskattes av sin formue med unntak av den innbetalte aksjekapital og av den delen av nettoinntekten «som overstiger sædvanlige Renter» av den innbetalte aksjekapitalen.⁴³ Aksjonærene skulle formuebeskattes av innbetalt aksjekapital og inntektsbeskattes av sedvanlig rente eller utbytte på sitt bosted.

Skattekommisjonens begrunnelse i 1871 for at aksjonærene og aksjeselskapet måtte beskattes hver for seg var ikke dobbeltbeskatning noe som hadde vært viktig i 1863, men at den innbetalte aksjekapitalen måtte anses «som en Gjæld, der paahviler Interessantskabet som

⁴¹ Retstidende 1907 s.269-70. Om tidligere praksis jf. *ibid* bla. 1890 s.94 ff.

⁴² Byskatteloven av 1882 § 11 åpnet riktignok for at partene kunne bli enige om at Finansdepartementet kunne avgjøre slike tvister. Denne bestemmelsen synes knapt å ha vært brukt, se *Meddelelser vedkommende Ligningsvæsenet udgivne av Det norske Finants- og Tolddepartement* nr.2 1896, særlig s.VII og 18; *Meddelelser vedkommende Ligningsvæsenet* nr.7 og 8. Enkelte av de andre *Meddelelser* var ikke tilgjengelig under arbeidet med artikkelen.

⁴³ Jf. Indst.O. III 1882, s. 14 landskattelovens § 18. Det fantes *ibid*. også en tilleggs- eller hjelpebestemmelse for å fastsette aksjonærenes formue i selskap uten eller med minimal innbetalt aksjekapital. «I Mangel af anden Oplysning betraktes den halve Del af den Sum, der udkommer ved at kapitalisere Udbyttet Gjendomsnitsbeløb for de sidste 5 Aar efter en Rentefod af 5 procent som indbetalt Aktiekapital.» Lav andel innbetalt aksjekapital var på denne tiden ikke uvanlig, spesielt i banker og forsikringsselskap. I Den Norske Creditbank var eksempelvis bare 20 prosent av aksjekapitalen innbetalt i 1859 og 40 prosent i 1874, jf. Petersen, *Den norske Creditbank 1857-1957*, s.526.

saadan». Aksjekapitalen måtte betraktes som et lån fra aksjonærene.⁴⁴ Hvorvidt denne selskapsrettslige forståelsen, som var i grunnleggende konflikt med det som ble prinsippene i aksjeloven av 1910, var i samsvar med den vanlige oppfatningen av aksjeselskapet som selskapsrettslig konstruksjon på denne tiden, er mer enn tvilsomt, men skal ikke undersøkes her.⁴⁵ Det kan likevel nevnes at Høyesterett i 1869 i en ikke-skatterelatert sak hadde lagt til grunn at i «de almindelige Aktieselskaber» hadde aksjonærene ikke noe «personlig Ansvar» for Interessentskabets Gjæld» utover aksjeinnskuddet, slik som i en aksjebank. Tanken om at aksjekapitalen skulle være aksjeselskapets gjeld til aksjonærene fantes det ikke spor av.⁴⁶

Det sentrale er at i lovbeslutningsprosessen frem til 1882-lovene synes ingen å ha anfektet forståelsen av at aksjekapitalen eller aksjeinnskuddet var et lån fra aksjonærene til aksjeselskapet. Det gjaldt også stortingsrepresentant og jussprofessor T.H. Aschehoug som stod sentralt i Stortingets lovbehandling i 1879.⁴⁷ Kanskje var denne forståelsen av aksjekapitalen forklaringen på at aksjelovkommisjonens første utredning fra 1883 nøyde seg med å karakterisere skattereglene som «i civilistisk Henseende betydningsløse».⁴⁸

Mesteparten av skattekommisjonens diskusjon av aksjeselskap og andre «anonyme Interessentskaber» var knyttet til skattefriheten for forsikringsselskap som det foreslo opphevet ikke bare for aksjeselskap, men også for forsikringsforeninger (gjensidige selskap med solidarisk ansvar). Forsikringsselskap var «ikke velgjørende i anden forstand end enhver solid Forretning med gavnlige formål». Det skulle også skapes konkurranse på like vilkår ved at utenlandske forsikringsselskaps og bankers virksomhet i Norge skulle beskattes. Kommisjonen fikk gjennomslag for det og for at skattefriheten for forsikringsselskap skulle bortfalle. Kommisjonen tok høyde for at enkelte forretningsbanker hadde etablert avdelingskontorer med egen styrer. Slike avdelinger i aksjeselskap skulle skattlegges i

⁴⁴ Dokument No.40 1875 s.30. Skattekommisjonens vurdering av motiveringen for å investere i aksjeselskap i 1871 er et interessant tidsbilde. Den gikk ut fra at en «forsiktig Spekulant ikke anbringer Penge i Aktieforetager, af hvilke han ikke i Almindelighed kan paaregne en Indtægt» eller avkastning på 10 prosent i året, s.s. En «normal» spekulant forventet med andre ord klart større avkastning enn 10 prosent på grunn av risikoen som lå innbakt i en aksjeinvestering.

⁴⁵ Det vil blant annet kreve en gjennomgang av vedtektene i aksjeselskap etablert frem til 1871 og av konkurspraksis for aksjeselskap.

⁴⁶ Retstidende 1869, s.579 ff. sitat 596. I fagfelle vurderingen ble det påpekt at poenget kanskje var «at om man anså aksjene som lån (gjeld for selskapet), ville det ikke vært noen grunn overhodet til å reise spørsmål om (u)begrenset ansvar? En kreditor kan jo ikke ha ubegrenset ansvar for debtors gjeld! Så altså: selve problemstillingen impliserte at aksjekapital ikke er lån?»

⁴⁷ T.H. Aschehoug, «Om Kommunalbeskatning af unavgivne Selskaber», *Norsk Retstidende* 1886 s.119-120 tok først i 1886 avstand fra en slik forståelse av aksjeselskapet. Gjennom en svært komplisert argumentasjon hevdet han at 1882-loven heller ikke la en slik forståelse til grunn – uten å overbevise Høyesteretts flertall.

⁴⁸ Aktielovkommisjonen, *Betænkning angaaende Udarbeidelse af Lov om Aktieselskaber*, Christiania, s.15.

vedkommende sted/kommune – utfra prinsippet om stedbunden beskatning. Det var begge fløyer i den store striden enige om.⁴⁹

Alle aksjeselskap skulle (fortsatt) skattlegges der hvor styret hadde sete - som normalt var samme sted som selskapets kontoradresse. Skattekomisjonens hovedregel for stedbunden beskatning av tallrike navngitte former for næringsvirksomhet – uavhengig av organisasjonsform - var imidlertid at inntekt og formue av denne skulle beskattes i den kommunen eiendommen eller anlegget der næringsvirksomheten foregikk - med modifikasjonen knyttet til skattlegging i kommunen der styret hadde sete eller aksjeselskapet hadde særskilt kontor. Under den viktigste diskusjonen om beskatningen av juridiske personer og aksjeselskap på Stortinget i 1879 ble det med knapt flertall vedtatt en presisering, visstnok initiert av T.H. Aschehoug som medlem av Stortingets skattekomite, som flertallet mente skulle sikre prinsippet om stedbunden beskatning. Men det ble ikke på noen måte sagt klart at dette skulle overstyre regelen om at innbetalt aksjekapital og normalavkastning av denne skulle beskattes hos aksjonærene. Mindretallet mente at presiseringen ikke skapte større klarhet - noe de unektelig fikk rett i. Dersom flertallet skulle tas på ordet, ville den nevnte regelen for aksjeselskap bare gjelde i unntakstilfeller, men det ble ikke gitt noen begrunnelse for hvorfor aksjeselskap og aksjonærer i disse unntakstilfellene skulle ha en gunstigere beskatning enn andre aksjeselskap.⁵⁰

Hvordan skulle reglene om beskatning av aksjeselskap i 1882-lovene forstås?

Skattelovene av 1882 ble operative fra skatteåret 1884. Ligningsmyndighetene la til grunn at aksjeselskap som hovedregel skulle beskattes av sin nettoinntekt og nettoformue. Fradrag knyttet til aksjonærenes aksjekapital og utbytte var en ren unntaksbestemmelse.⁵¹ Østlandske Lloyd, som drev passasjertrafikk mellom Newcastle og hovedstaden og hadde kontor

⁴⁹ Dok.No 40 1875, s. 30(sitat)-31, 59, Indst.O. I 1879, s.31, Indst.O. III 1882.

⁵⁰ Presiseringen gjaldt landskattelovens § 18 (byskattelovens § 10) første ledd: « Unavngivne Interessentskaber og Indretninger, der drive nogen Virksomhed, som kaster Indtægt af sig **og ikke beskattes efter § 17**, betragtes som skattepligtige Personer og lignes i Skat paa det Sted, hvor Bestyrelsen har sit Sæde. De beskattes der af deres Formue idenfor den indbetalte Aktiekapital af den Del af Indtægten, som overstiger sædvanlige renter af samme». Det kursiverte/uthevede var tillegget et knapt flertall fikk vedtatt og som det mente ville forhindre at et aksjeselskap «hvis Betyrelse har sit Sæde i een kommune, men driver sin Virksomhed i en anden, skulde beskattes i den første ikke i den sidste, selv om Virksomheden hører til de i § 17 omhandlede.» § 17 dreide seg om stedbunden beskatning. Skattekomiteens mindretall avviste at dette skapte større klarhet, Indst.O.I 1879 s.31. Odelstingsdebatten skapte ikke større klarhet, jf. OT 1879 s.399-402. Se også Aschehoug, «Om Kommunalbeskatning af unavngivne Selskaber». I LT 1879, s.102 ff. drøftet Aschehoug ikke disse spørsmål.

⁵¹ Oth. Prp.no.10 1889 s.58.

sistnevnte sted, gikk til sak fordi innbetalt aksjekapital og sedvanlig utbytte av denne ikke ble fratrukket ved ligningen, og fikk medhold i byretten. Høyesterett, som behandlet saken i 1886, var dypt splittet, fire mot tre. Mindretallet mente forestillingen om at aksjeselskapets aksjekapital var gjeld til aksjonærene var en fiksjon og ville ikke redusere selskapets formue med aksjekapitalen eller inntekten med utbytte til aksjonærene. Reelle beskatningshensyn virket i samme retning. Aksjonærene kunne være utenbysboende eller utlendinger, som i praksis ikke ville bli eller kunne beskattes. Aksjonærbeskatning av aksjekapitalen og utbytte ville skape så store administrative kostnader for ligningsmyndighetene at det ville undergrave prinsippet om stedbunden beskatning selv om selskapets styre i dette tilfelle hadde sitt sete samme sted som der virksomheten ble drevet. Mindretallet kom i realiteten med knallhard kritikk av lovens uklare bestemmelser. Flertallet, anført av justitiarius fra 1887, M.D.E. Lambrechts, mente lovens ordlyd eller forarbeider ikke ga grunnlag for mindretallets konklusjon. For aksjeselskap der styre hadde sete i samme kommune som der næringsvirksomheten foregikk, skulle aksjeselskapet ikke formuesbeskattes av innbetalt aksjekapital eller inntektsbeskattes av sedvanlig utbytte til aksjonærene.⁵²

Høyesterett presiserte i 1889 i dommen om ligningen av Drammen jernstøberi at avgjørelsen fra 1886 måtte anses som et «bindende Præjudikat» som skulle legges til grunn ved senere «Skatteligninger her i Landet». Jernstøperiet hadde i 1875 skrevet opp sin aksjekapital fra 240 000 til 600 000 kroner gjennom oppskrivning av selskapets eiendommer og aktiva. En ren oppskrivning kunne imidlertid ikke uten videre anses som innbetalt aksjekapital mente lig. I jernstøperiets regnskap for 1884 og 1885 var aksjekapitalen nedskrevet til 500 000 kroner. Høyesterett mente derfor denne verdien måtte legges til grunn for ligningen av inntekt og formue hos aksjonærene. Bare overskytende formue og inntekt utover fem prosent rente av aksjekapitalen kunne skattlegges hos aksjeselskapet. Bare et mindretall i Høyesterett avviste at oppskrivning av aksjekapitalen tilfredstilte lovens krav om innbetalt aksjekapital.

Høyesterett gikk her langt i å legge aksjeselskapets regnskapsmessige disposisjoner - ukritisk – til grunn.⁵³

⁵² Retstidende 1886, s.426 ff. I en annen rettssak på samme tid slo Oslo byrett med bla. Bredo Morgenstjerne, jussprofessor fra 1889, som dommer, fast at heller ikke eierskap til 100 prosent av aksjene i et aksjeselskap nødvendigvis innebar noe ansvar for selskapets forpliktelser, E. Hambro, red., *Domme og kjendelser ved Kristiania Byret i borgerlige Retstrætter. Første samling 1867-1891 Anden del: Udvalg af domme og kjendelser* Kristiana 1901a, s.6-8.

⁵³ Retstidende 1889 sitat 578 og 580. «bindende Præjudikat» ble brukt av Retstidendes redaktør, mens førstvoterende nøyde seg med «bindende». Blant de syv dommerne var Ole A. Backe alene om å dissentere.

Finansdepartementet presiserte i 1888 i at 1886-dommen om Norske Lloyd også måtte legges til grunn i de tilfeller aksjeselskap drev virksomhet utenfor kommunen selskapet hadde kontor eller styret sete. Det innebar en klar svekkelse av prinsippet om stedbunden beskatning.⁵⁴ Høyesterett presiserte i 1892 at prejudikatdommen fra 1886 også måtte få virkning for avsluttede ligninger for 1884 og 1885 når det kunne dokumenteres at ligningsmyndighetene ikke hadde fulgt de prinsipper som 1886-dommen hadde slått fast. Dommen om Nydalens Compagni dokumenterte at ligningsmyndighetene i hovedstaden ikke på eget initiativ omgjorde ligninger som var strid med dommen mot seg i Østlandske Lloyd.⁵⁵

Høyesterett fant i 1892 imidlertid ikke grunnlag for å overprøve Fredrikshalds (Halden) ligningsmyndigheters skjønnsvurdering ved formuesansettelsen av aksjene i Saugbrugsforeningen. Saken dreide seg om en klage fra grosserer Wiel som protesterte mot at aksjenes innbetalte verdi, totalt 434 400 kroner, skulle legges til grunn for beregning av Wiels skattbare inntekt og formue i 1887. Wiel anførte at aksjenes verdi skulle vært $\frac{3}{4}$ av innbetalt verdi noe som var i samsvar med aksjenes omsetningsverdi dette året. Ligningsmyndighetene avviste at omsetningsverdien skulle legges til grunn på grunn av eierkonstellasjonene i selskapet der aksjene var fordelt på forholdsvis få eiere, «mest i de ældre Frerikshaldsmagnaters eller deres Efterkommeres Hænder.» «Magnaterne ville naturligvis ikke sælge, og hvis de saa heller ikke ville kjøbe, iallfall ikke konkurrere indbyrdes, vil naturligvis nok kursen holdes ned.» De fastlåste eierkonstellasjonene medførte at nye investorer ikke ville kjøpe de få aksjene som ble tilbudt i markedet. Det var derfor ingen grunn til å tro at aksjenes virkelige verdi avvek nevneverdig fra innbetalt verdi noe aksjekapitalen også var bokført med i selskapets balanse. Høyesterett fant ikke grunn til å anfekte ligningsmyndighetenes skjønn.⁵⁶

Høyesterettsdommen om Østlandske Lloyd i 1886 sendte sjokkbølger inn i bykommunene som fryktet for sitt skattefundament både fordi mange aksjonærer både i andre kommuner og fordi innenbygdsboende aksjonærer kunne kreve forsørgerfradrag for utbytte. Flere byer med Halden og hovedstaden i spissen krevde lovendringer slik at aksjeselskap utvetydig skulle

⁵⁴ Lovtidende 1888 s.449. Det mente også Høyesterett, Retstidende 1891, s.629-630.

⁵⁵ Retstidende 1892, s.142 ff. Retstidende 1892 s. 487-488 må imidlertid forstås slik at dersom skattyter ikke hadde protestert på ligningene før 1887 hadde ligningsmyndighetene ingen plikt til å omgjøre slike ligninger i samsvar med Østlandske Lloyd-dommen.

⁵⁶ Beregningen av Wiels skattbare(aksje-)inntekt tok utgangspunkt i 4,5 prosent som «sædvanlige Renter» for utbytte, Retstidende 1892 s.508-512, sitat 509. Se også ibid. s. 485 ff. Aksjers «virkelig verdi» ved fastlåste eierkonstellasjoner og tvangsinnløsning ble først skikkelig avklart av Høyesterett i Retstidende 6.6.2003 Norway Seafoods.

beskattes også av innbetalt aksjekapital og normalt utbytte.⁵⁷ I 1889 foreslo Sverdrup-regjeringen lovendringer i samsvar med disse byenes ønsker, men forslagene ble først behandlet sammen med andre endringsforslag av Stortinget i 1891. I motsetning til mange andre endringsforslag som skapte stor politisk og parlamentarisk debatt ble disse lovendringene vedtatt nesten uten kommentar.⁵⁸ Jeg vil derfor konsentrere meg om Finansdepartementets argumentasjon i 1889.

Departementet gikk for det første gjennom den omstridte lovbestemmelsens forarbeider og brukte mye plass på å referere T.H. Aschehous utredning fra 1886 om hvordan endringen han og Stortingets skattekomiteen hadde stått bak i 1879 skulle forstås – og som Høyesterett hadde sett bort fra. Departementet mente at Høyesteretts lovfortolkning måtte «betegnes som tvilsom[t]». Uansett støttet departementet de nevnte byers krav om lovendring. Aksjeselskap skulle beskattes for all nettoinntekt og nettoformue. Begrunnelsen var todelt. For det første «tilhører nemlig Aktiekapitalen ikke de enkelte aktieeiere, men Selskabet, den for Øiemedet dannede juridiske Person. Aktiekapitalen er dennes Eiendom og Forretningskapital.» Den motsatte – og feilaktige - oppfatning bygget på at aksjekapitalen i «Bogholderiets almindelige Grundsætninger i Balanceopgjøret posteres blandt Forretningens Passiva» sammen med selskapets fondsmidler, men ingen vil «betragte disse Fonds eller Forretningskapitalen som Selskabets eller Firmaets gjæld». I så fall måtte aksjeselskap tas under konkursbehandling straks en del av aksjekapitalen var gått tapt. Alternativt kunne man påpekt at aksjekapitalen ikke var gjeld for aksjeselskap som gikk konkurs. Ingen hevdet at aksjonærene kunne legge inn (prioriterte) krav i konkursboet. Virkelighetsoppfatningen i skattekomisjonens innstilling fra 1871, som lå til grunn 1882-lovene på dette punkt, var selskapsrettslig sett gal.

I og med at Norge ikke hadde noen aksjelov som regulerte selskapsformen fant departementet det nødvendig å understreke at dets fortolkning «er saavidt vides, ogsaa den nu almindelig baade her i Landet og andetsteds». Departementet påberopte seg tre navngitte autoriteter. T.H. Aschehous nevnte utredning fra 1886 – som ikke på noen eksplisitt måte diskuterte spørsmålet. Dernest høyesterettsdommer Bachkes mindretallsvotum i 1886-dommen om Østlandske Lloyd og en krystallklar bokanmeldelse i Retstidende av et tysk verk om regnskapsføring i aksjeselskap. Anmelderen var Oscar Platou som var den drivende kraft i

⁵⁷ Oth.prp.nr.30 1887, s.35-38.

⁵⁸ Indst.O IX 1890 s.17, OT 1891, s.282-290. LT 1891, s. 29-37.

den ferske aksjelovkommisjonen og som kjente europeisk selskapslovning bedre enn noen andre i Norge.⁵⁹

Departementets andre argument var at den særskilte skattleggingen av aksjonærene innebar et utilsiktet skattefritak fordi ligningsmyndigheten i praksis oftest ikke hadde kunnskap om hvem som hadde innbetalt aksjekapital og mottatt utbytte. Slik inntekt og formue ville derfor ofte bli ubeskattet. Selv om skattemyndigheten fikk nødvendig kunnskap, ville den samlede skatten bli lavere enn ved ren selskapsbeskatning på grunn av (inntekts-)fradragene knyttet til forsørgelsesbyrde som ikke fantes for juridiske personer. For utenlandske aksjeselskap eller aksjonærer – utenom bank og forsikring - fantes det ikke hjemmel for å beskatte aksjeformuen eller aksjonærenes utbytte. Dette skattehullet ble kanskje opplevd som mer prekärt fra 1889 da Borregaard ble kjøpt av det britiske aksjeselskapet Kellner Partington.⁶⁰

Det tredje argumentet bygde på at særskilt beskatning av innbetalt aksjekapital og normalavkastning av denne hos aksjonærene var i strid med prinsippet om stedbunden beskatning. En begrensning av «Stedskommunens Beskatningsret» ville «ofte ... gjøre Beskatningsretten Illusorisk» fordi det ville helt tilfeldig om aksjonærene bodde i samme kommune som aksjeselskapet drev sin virksomhet. Dermed ville «virksomhetsstedets Kommune» ofte ikke få nevneverdig skatt av virksomheten uansett «hvor store Byrder den end paafører Kommunen». Det kunne også skyldes at store deler av overskuddet i aksjeselskap ble utbetalt som utbytte.

Det fjerde argumentet dreide seg om skattemessig forskjellsbehandling av eller konkurransevridning mellom organisasjonsformer. Skattelovene av 1882 innebar at ansvarlige selskap eller enkeltmannsbedrifter uten unntak var underlagt prinsippet om stedbunden beskatning. Det kunne ikke være slik at ansvarlige selskap ville kunne redusere sin skatt ved å omorganisere seg til et aksjeselskap – noe som for øvrig var fullt mulig innenfor avtalefriheten. Departementet erkjente at aksjeselskapets store og økende betydning, særlig innenfor industrien, reflekterte organisasjonsformens fortrinn. Hovedpoenget var likevel at aksjeselskapets eiere, aksjonærene, ikke måtte gis skattebetingelser som gikk på bekostning av selskapets virksomhetskommune(r).⁶¹

⁵⁹ Ot.Prp.no.10 1889, s.59-60, Retstidende 1886 s.221-223 signert O.P. (Oscar Platou) som anmeldte G. B. Simon, *Die Bilanzen der Aktiengesellschaften*, Berlin, 1886..

⁶⁰ Trond Bergh og Even Lange, *Foredlet virke. Historien om Borregaard 1889-1989*, Oslo, 1989.

⁶¹ Oth.prp.no.10 1889, s.60-61.

Dobbeltbeskatning av aksjonærenes formue og utbytte ikke var noe tema ved lovendringen i 1891 slik det hadde vært et par tiår tidligere da skattenivået var betydelig lavere.

Konservative T.H. Aschehoug hevdet i 1886 at hans intensjon i 1879 hadde vært en slik dobbeltbeskatning. Det anså han som et marginalt problem sammenlignet med andre former for «misbrug» ligningsmyndighetene kunne utøve i kraft av sin skjønnsmyndighet.⁶²

Lovendringen i 1891 innebar tilsynelatende at utbytte og innskutt aksjekapital også – eller fortsatt - skulle beskattes på aksjonærens hånd, det vil si det ble ikke tatt noe lovmessig forbehold om at utbytte eller innskutt aksjekapital ikke skulle inngå i personlige skattyteres skattegrunnlag. Utfra innstillingen fra skattelovkommisjonen av 1899 er det imidlertid klart at all beskatning av utbytte og innskutt aksjekapital skjedde på aksjeselskapet hånd fra 1891 og «ikke de enkelte aktieeiere som saadanne». Det ble med andre ord ikke innført dobbeltbeskatning av dette. Skattekommisjonen ønsket også i hovedsak å videreføre denne rettstilstanden.⁶³

Fra nei til aksept av avskrivninger etter 1882-lovene

Den mest oppsiktsvekkende høyesterettsdommen etter lovendringene i 1891 kom i 1894 og var knyttet til ligningen av Søndenfjeldske Dampskibsselskab i Kristiania for skatteåret 1887. Dommen var ikke knyttet til aksjeselskapet som organisasjonsform, men dets regnskapsførsel og dommen hadde derfor konsekvenser for all næringsvirksomhet som – i varierende grad - ble beskattet på basis av regnskap. Saken dreide seg om at ligningsmyndighetene ikke aksepterte at avskrivninger på selskapets skip var fradragsberettiget i bruttoinntekten. Byretten var enig og Høyesterettens flertall, 3 mot 2, sluttet seg til byrettens argumentasjon uten ytterligere kommentar. Dommen har en komplisert struktur og argumentasjon, men den ble - også av Høyesterett - fortolket som et prejudikat om en generell avvisning av at avskrivninger kunne defineres som en fradragsberettiget utgift.⁶⁴ Byretten synes å ha lagt stor vekt på at de omstridte avskrivningene på 128 000 kroner ikke medførte noe «direkte udlæg, og optræder som en virkelig Udgift» i samsvar på byskattelovens § 33 som ble fortolket

⁶² Aschehoug, «Om Kommunalbeskatning af unavngivne Selskaber», s.116.

⁶³ Arctander og Skattelovkomiteen av 1899, *Indstilling til I Skattelov for landet*, Kristiania 1904, s.186 (sitat) og ff.

⁶⁴ Retstidende 1894 s.753-759. Ingen av dommerne i flertallet eller mindretallet ble navngitt noe som var svært uvanlig.

bokstavelig ved at den ikke omtalte avskrivninger eksplisitt som en utgift slik som ordinært vedlikehold.⁶⁵

Fortolkninger av dommen synes langt på vei å ha oversett at en viktig begrunnelse for ligningsmyndighetenes og byrettens avgjørelse var at aksjeselskapet de foregående årene ikke hadde foretatt eller krevd ordinære skattemessige avskrivninger. Aksjeselskapets begrunnelse for å kreve avskrivning i 1887 var ikke slit og elde, men et konjunkturbetinget prisfall som nødvendiggjorde en avskrivning slik at verdien samsvarte med skipenes «virkelig Værdi i Handel og Vandel». Konjunkturbetingede av- eller nedskrivninger var hverken da eller etter 1911-lovene fradragsberettiget i inntektsskatteligningen.⁶⁶ En annen interessant side av dommen er at ligningsmyndighetene aksepterte at 220 000 kroner av reservefondet ble brukt til å avskrivninger på skipene, men dette fikk bare betydning for selskapets formuesskattegrunnlag som ble redusert tilsvarende. Rederiet synes ikke å ha protestert mot dette.⁶⁷

Mindretallet mente at avskrivninger var en utgift selv om de ikke representerte et kontantutlegg eller var eksplisitt nevnt i byskattelovens § 33 noe flertallet la så stor vekt på. Mindretallet mente lovfortolkningen måtte ta utgangspunkt i at inntektsbeskatningen etter 1882-lovene skulle baseres på nettoinntekten og at «alle Udgifter, der ere paadragne til Indtægtens Ervervelse» (§ 33 fjerde ledd) skulle komme til fradrag i bruttoinntekten. Selv om avskrivninger ikke var nevnt blant de i § 33 fire eksplisitt nevnte fradragsposter, kunne disse fire poster ikke betraktes som «udtømmende». Verdiforringelsen på 128 000 måtte betraktes som en utgift til inntektservervelse.⁶⁸ Mindretallet diskuterte ikke at rederiets avskrivninger var rent konjunkturbetingede og ikke var basert på et lineært avskrivningsprinsipp som normalt ble lagt til grunn. Mindretallet gikk med andre ord langt i retning av å akseptere rent markedsbaserte ned-/avskrivningsprinsipper.

⁶⁵ Retstidende 1894, s.757, Se også Zimmer, «T.H. Aschehoug som skattejurist». s.53.

⁶⁶ Retstidende 1894, s.756 og Rygh, *Om begreberne formue og indtægt efter skattelovene af 1911 med tillægslove.*, s.427 ff.

⁶⁷ Retstidende 1894, s.756. To andre samtidige saker om ligningen i Kristiania, som de to aksjeselskapene tapte, dreide seg også ulike typer ekstraordinære avskrivninger som ikke kunne knyttes til slit og elde i vedkommende ligningsår. I den ene saken ble det sagt eksplisitt at ligningsmyndighetene hadde godkjent ordinære avskrivninger, E. Hambro, red., *Domme og kjendelser ved Kristiania Byret i borgerlige Retstrætter. Første samling 1867-1891 Første del: Systematisk oversigt* Kristiania 1901., s.37-38, Hambro, *Domme og kjendelser ved Kristiania Byret i borgerlige Retstrætter. Første samling 1867-1891 Anden del: Udvalg af domme og kjendelser.*, s.16-21.

⁶⁸ Retstidende 1894, sitat s. 754 og 755.

T.H. Aschehous skarpe kritikk av Søndenfjeldske-dommen for å nekte (ordinære) avskrivninger av verdifall knyttet til «tidens tand» er ikke helt treffende. Han medga at ligningsmyndighetene hadde gjort rett i å nekte den konjunkturbetingede nedskrivningen av skipene på 128 000 kroner, og kommenterte ikke at av-/nedskrivningen av skipsverdiene ved bruk av reservefondet bare fikk betydning for formuesskatten. Han understreket at det særlig i aksjeselskap var vanlig ikke å avskrive varige driftsmidler lineært – saldoavskrivninger var den gang ukjent i skatteretten - dersom overskuddet var utilstrekkelig. Dette var ikke bare uheldig, men også i strid med forslaget til aksjelov av 1894 som påbød slike avskrivninger.⁶⁹ Denne praksisen skyldtes blant annet at skattelovene av 1882 ikke åpnet for å fremføre (skattemessige) underskudd noe som rammet konjunkturutsatte virksomheter og aksjeselskap. Skattelovene av 1911 åpnet heller ikke for underskuddsfremføring, men innføring av treårig gjennomsnittsligning innebar større skattemessig inntektsutjevning enn tidligere.

I 1902 snudde Høyesterett og ga sitt mindretall i 1896 rett. Ligningen av Hunsfos Fabriker (A/S) for 1899 ble kjent «ulovhjemlet» fordi ordinære avskrivninger var nektet som fradrag. For Høyesterett, som på denne tid la stor vekt på sine prejudikater, slik som det i 1896, var 180 graders vendingen etter bare seks år ydmykende. Høyesterett påberopte seg nye rettspolitiske realiteter deriblant Aschehous skarpe kritikk. En viktigere begrunnelse var utkastet til ny aksjelov fra 1894 - som i 1896 ikke var blitt tillagt vekt – men som regjeringen hadde sluttet seg til i 1900. Det innebar at det ville bli straffbart for aksjeselskap ikke å foreta lineære avskrivninger, noe Høyesterett la spesiell vekt på. Domstolene måtte i sin fortolkning av skatteloven legge vekt på «den i vort Samfund i Almindelighed raadende Retsopfatning» som Aschehoug og relevante lovforslag var uttrykk for.⁷⁰ I dette tilfelle dreide den alminnelige rettsoppfatning seg ikke minst om lovforslag som aldri ble en realitet fordi Stortinget forkastet dem. Aksjeloven av 1910 inneholdt ingen eksplisitte regler om lineære avskrivninger (§ 47).⁷¹

⁶⁹ Aschehoug, «Afkastning og indtægt», s.282-284.

⁷⁰ Retstidende 1902 s.684-686, jf. Zimmer, «T.H. Aschehoug som skattejurist». s.53.

⁷¹ Jf. H.Espeli, «Regnskaps- og revisjonsspørsmåls rolle i dragkampen om aksjeloven av 1910», i T. Stenheim og K. Birkeland red. *Finansiell og ikke-finansiell rapportering – trender og utvikling. Festskrift til Hans Robert Schwencke*, Oslo 2020.

Det er uklart i hvilken grad det nye prejudikatet fra 1902 hadde virkninger for andre ligninger av næringsvirksomhet fra 1899, eller bare for fremtidige ligninger. Sannsynligvis var det snakk om det siste.⁷²

Etter Kristiania-krakket i 1899 måtte forretningsbankene som overlevde, avskrive betydelige tap. Den norske Creditbank økte derfor ikke bare sine avsetninger til forventede tap, men også til redusert sikkerhet på sine utlån og krevde at disse avsetningene for 1902 – som utgjorde nesten like mye som gjennomsnittlig skattbar inntekt siste tre årene - skulle betraktes som utgift ved skatteliggingen. Ligningsmyndighetene avviste dette. Høyesterett fastslo at bare realiserte tap i skatteåret kunne utgiftsføres.⁷³ Ligningspraksis undergravde slik sett forretningsmessig begrunnede tapsavsetninger, mens avsetning for redusert sikkerhet på utlån kan karakteriseres som et forsøk på kreativ utgiftsføring.

I 1911 avviste Høyesterett i to dommer ligningsmyndighetenes vedtak om det som reelt sett var en variant av skattemessig gjennomskjæring. I det ene tilfelle dreide det seg om at et aksjeselskap som drev en trelastforretning ble avviklet. Et nytt aksjeselskap ble etablert av de samme eierne for å forvalte trelastselskapets eiendommer ved salg eller utleie. Porsgrunn kommune mente at det nye aksjeselskapet var en reell videreføring av det tidligere aksjeselskapet og derfor skulle (skjønns-)lignes på liknende måte som det tidligere aksjeselskapet og fikk medhold i overretten – selv om det nye aksjeselskapet ikke hadde hatt noen inntekt i sitt første driftsår. Høyesterett var imidlertid enstemmig av den oppfatning at det «ubestridelig» dreide seg om to ulike aksjeselskaper som måtte lignes på selvstendig grunnlag.⁷⁴

Den andre saken dreide seg om et aksjeselskap i Kristiania etablert i 1907 og 95 prosent eid av et svensk aksjeselskap. Kommunen hevdet at det norske aksjeselskapet – der mesteparten av balansen bestod av gjeld til det svenske selskapet - i realiteten var en filial av det svenske og at det var blitt etablert for å spare skatt i Norge. Man lignet derfor det norske selskapet på liknende måte som det tidligere kommisjonslageret det svenske selskapet hadde hatt i byen.

⁷² Jf. Lovtidende 2. avdeling 1902, s.760. Det er usannsynlig at ligninger før 1899 som ikke godkjente (lineære) avskrivninger ble omgjort.

⁷³ Retstidende 1906 s.592 ff. Se også ibid. 1907, s.218 ff om beskatningen av Den norske Industri- og Vexelbank som ble avviklet av Norges Bank fra 1903. Bankens skatteligging for 1902 ble opphevet fordi det ikke var tatt tilstrekkelig hensyn til bankens realiserte tap.

⁷⁴ Retstidende 1911, s.89-90. Se også ibid. 1912, s.1006 ff.

Høyesteretts flertalls (4 av 6) kritikk av kommunen – og overretten - var uvanlig skarp i sin påpekning av ligningens fraværende lovhjemmel.⁷⁵

En tredje dom med gjennomskjæringsaspekter falt i 1913 da Kristiania kommunes forsøk på å flytte skatteplikten fra A/S Tivoli til den kontrollerende utenlandske eieren, som også var styremedlem, ble avvist. Så lenge et betydelig antall aksjer ble eid av andre enn vedkommende, måtte aksjeselskapet være skattesubjektet.⁷⁶

Disse dommene falt inn i en tendens der Høyesterett mer aktivt overprøvde ligningsmyndighetene skønnsvurderinger og lovforståelse fra begynnelsen av 1900-tallet.⁷⁷ I en dom i 1910 slo Høyesterett enstemmig fast at den skønnsmessige gjennomsnittsligningen av næringsvirksomhet med varierende lønnsomhet måtte ta tilbørlig hensyn til regnskapsresultatene. Narvik kommunes skønnslikning av vedkommende næringsdrivende var vilkårlig og ble avvist selv om overretten hadde akseptert den. Høyesterett gikk til det uvanlig skritt ikke bare å underkjenne skønnslikningen, men også å spesifisere hva den skattbare inntekten skulle være på grunnlag av regnskapene.⁷⁸

Deltakerlikning av skipsaksjeselskap hovedregelen fra 1893

Den nevnte lovendringen i 1891 var nesten enstemmig og innebar at aksjeselskapet skulle skattlegges uten fradrag for innbetalt aksjekapital og sedvanlig utbytte som heller ikke skulle beskattes på aksjonærenes hånd. På bakgrunn av den prinsipielle endringen kunne man ha forventet at regelverket for beskatningen av aksjeselskap hadde forblitt uendret de neste årene. Allerede i 1893 ble det imidlertid vedtatt deltakerlikning av skipsaksjeselskap med

⁷⁵ «Efter den lovgivning, hvorefter nærværende sag er at bedømme, staar det udenlandsk produsent frit for at sælge til indenlandsk kjøber. Og der er heller ingen lov, der forbyder ham at sælge til aktieselskab paa samme vilkaar som til en fysisk person. Heller ikke er der nogen lov, som forbyder utlænding at starte – under iagttagelse af reglerne for handelsborgerskab o.s.v. – aktieselskab her i landet med det for øie at sælge varer til dette aktieselskab, leigsaa lidt som nogen lov, der forbyder udlænding at erverve aktier i selskabet i en saadan udstrækning, at han herigjennem kan øve den indflytelse og kontrol, han anser fornøden for at kunne tilstaa selskabet udstrakt kredit.», Retstidende 1911, s.486-487. Kristiania byrett la etter alt å dømme denne dommen til grunn i sin avgjørelse 22.101.1912, der ligningen i Kristiania ble forkastet på alle punkter, jf. V.H. Siewers red. Domme og kjendelser ved Kristiania Byret i borgerlige Retstrætter. Femte samling 1911-1915, Kristiania 1916, s. 88.

⁷⁶ Retstidende 1913, s.438

⁷⁷ Jf. også Retstidende 1903, s.173 ff. der det smale inntektsbegrepet i Aschehoug, «Afkastning og indtægt», s.254-256, eksplisitt lagt til grunn.

⁷⁸ Retstidende 1910, s.25. Kristiania byrett fulgte straks opp dommen, V.H. Siewers red. Domme og kjendelser ved Kristiania Byret i borgerlige Retstrætter. Femte samling 1911-1915, Kristiania 1916, s. 81-82.

noen modifikasjoner. Skipsaksjeselskap skulle bare være skattesubjekt for noen typer aksjonærer. Utgangspunktet for denne lovendringen var den dissenterende stemmen på Stortinget i 1891, ordfører Nils Igland (V) i Landvik kommune ved Grimstad. Han mente landkommunene ville komme urimelig dårlig av lovendringen fordi skipsaksjeselskap ville bli beskattet i sin helhet i den kommunen styret hadde sete. Det var vanligvis en by (eller ladested). Han forslag om å unnta «unavgivne» skipsrederier fra selskapsbeskatningen ble imidlertid avvist av Lagtinget.⁷⁹ Den langt mer politisk innflytelsesrike Peder Rinde (V) lanserte i 1892 og 1893 ulike forslag med lignende intensjon. Finansdepartementet advarte mot å endre et så prinsipielt punkt i skattelovene før man hadde vunnet erfaring med hvordan endringene i 1891 virket. Også budsjettkomiteen avviste Rindes forslag.⁸⁰

I stedet ble det, på grunnlag av et benkeforslag i Odelstinget, vedtatt en bestemmelse som innebar at skipsaksjeselskap bare skulle beskattes av den andelen av «interessentkapitalen», og den tilsvarende andel av inntekten, som var eid av utlendinger og innbyggere i den kommunen der selskapets styre hadde sete. Aksjeselskapets øvrige inntekt og formue skulle beskattes i de andre aksjonærenes bostedskommuner. Intensjonen bak forslaget var å motvirke at den betydelige overgang fra partrederi til skipsaksjeselskap, som politikerne hadde registrert, og som reduserte landkommunenes skattegrunnlag på en utilsiktet måte. Partrederier forble deltakerlignet, mens skipsaksjeselskap som ikke hadde fast kontoradresse – slik som mange av de nye ettskipsaksjeselskapene - oftest ble beskattet i disponerende reders bostedskommune - oftest en by - siden lovendringen i 1891. Aksjonærene i disse konverterte partrederiene bodde imidlertid ofte på landsbygda. Disse skulle etter lovendringen deltakerlignes på linje med partrederiene. Peder Rinde mente lovendringen ville være selvkontrollerende i den forstand at de berørte skipsaksjeselskapene vil ha en egeninteresse av å opplyse om hvem aksjonærene utenfor disponerende reders bostedskommune var for å redusere selskapets skatt.⁸¹

Fortolkningen av skattelovene for rederiene skapte store utfordringer for Høyesterett frem til 1912, men disse dreide seg i liten grad om endringen i 1893 som synes å ha skapt få konflikter. Konfliktene dreide seg blant annet om hvor disponerende reder skulle beskattes, dersom hans kontor eller bostedsadresse var ulike. En av de grunnleggende utfordringene var

⁷⁹ LT 1891, s.35-37.

⁸⁰ OT.prp.no.25 1893, s.1-8, Indst.O.no.35 1893, s.109.

⁸¹ OT 1893 s.623-636, LT 1893 s.180. Lovendringen skal ha vært basert på en tillegginnstilling fra budsjettkomiteen, men den finnes ikke trykt. Stortingsarkivet har ikke klart å finne den, jf. epost til forfatteren fra Halvor Egge 3.11.2020.

at rederivirksomhet i begrenset grad kunne forenes med prinsippene for stedbunden beskatning, eller som det ble sagt av høyesterettsdommer Christopher Hansteen i 1890: «Jeg tror overhovedet, at det aldrig kan siges om Skibsrederi, at der en næringsdrift, som knytter sig til et kontor. Skibsrederi er en næringsdrift som knytter sig til skibene...»⁸² Det er her ikke plass til å gå nærmere inn på de mange komplekse fortolkningene Høyesterett gjorde i disse sakene.⁸³

Aksjeselskapsbegrepet og skattlegging av kooperative virksomheter

Til tross for fraværet av en aksjelov frem til 1910 skapte beskatningen av aksjeselskap relativt få rettstvister knyttet til grensene eller kriteriene for hva som skulle defineres som et aksjeselskap skatterettslig - og langt på vei også selskapsrettslig. I 1886 tok Høyesterett stilling til en anke fra et eiendomsselskap i Kristiania - Klingenberg's nye Interessenskab etablert i 1874 – som hadde blitt beskattet som en juridisk person frem til 1880. Da ønsket eierne av selskapet at det skulle lignedes som et ansvarlig selskab, det vil si deltakerligning – noe som ville lede til lavere samlet skatt på grunn av forsørgerfradrag. Selskapets vedtekter var tvetydige. Selskapet kunne både fortolkes som et vanlig sameie med solidarisk proratisk ansvar med rett til deltakerligning og et «anonymt Interessenskab» - det vil si en juridisk person, basert på aksjer. Eierne hevdet at sistnevnte betegnelse skyldtes en misforståelse fra deres side. Høyesterett, som *ikke* siterte vedtektenes ordlyd, noe som ellers ikke sjelden skjedde, argumenterte for at bestemmelsen om solidarisk ansvar skulle forstås som at ansvaret var begrenset til verdien av eiernes «Parter eller Aktier», det vil si man stod over for et aksjeselskap med begrenset ansvar. Uansett om denne diskutabile fortolkningen var «riktig» eller ei, var interessentskapet et godt eksempel på de selskapsrettslige gråsonene som fantes før aksjeloven. Førstevoterende understreket derfor at skattyter var ansvarlig for å gi tilstrekkelige opplysninger til og argumentere på en gjennomtenkt måte overfor ligningsmyndighetene for å oppnå korrekt ligning.⁸⁴

De viktigste grensetilfellene dreide seg om andre forhold. Oscar Platou omtalte i sin kommentarutgave til aksjeloven av 1910 tre ulike organisasjonsformer som i varierende grad

⁸² Retstidende 1890 s.587.

⁸³ Se bla. Retstidende 1897, s.689-695, 1909, s.650 ff, 1910 s.111, 209-219, 321-322, 369-370 og 1911 s.308 ff.

⁸⁴ Retstidende 1886, s.602 ff. sitat 604. Det kan godt tenkes at førstevoterende siterte vedtektenes ordlyd, men at Retstidendes redaktører valgte å trykke en redigert versjon selv om den trykte dommen gir inntrykk av å være stenografert versjon.

brukte begrepet aksje i sine vedtekter, men som sjelden eller aldri falt innenfor den nye aksjelovens krav om en bestemt aksjekapital. Økonomiske foreninger og virksomheter med vekslende kapital og antall eiere, men med begrenset ansvar, ble først med aksjeloven av 1910 definitivt ekskludert fra denne organisasjonsformen. Platou skilte mellom kooperative foreninger og leverandørede brennerier og meierier. Slike brennerier var selskap med delt eller solidarisk ansvar etter Platous oppfatning.⁸⁵ Leverandørede meierier, enten de bygde på innskutte andeler eller aksjer, var imidlertid utvilsomt selskaper med begrenset ansvar. Ingen hadde «nogensinde» tenkt «Tanken at Kreditorerne skulde kunne gaa direkte paa Medlemmerne».⁸⁶

Skattelovene av 1882 betraktet i utgangspunktet kooperative foretak som skattesubjekter på linje med aksjeselskap. Det var likevel svært uklart hva inntekten eller skattegrunnlaget skulle være. I 1896 uttalte Finansdepartementet at overskuddet av salg av brød til egne medlemmer i Solheimsvigens Brødforening i Aarstad kommune, organisert som et aksjeselskap, ikke skulle beskattes som foreningens inntekt. Departementet begrunnet dette med at foreningens overskudd etter vedtektene skulle deles ut til eierne i forhold til deres kjøp etter at årsresultatet var klart. På denne bakgrunn var det ”rette” å anse overskuddet som ”en for vedkommende Medlemmer opsparet Kapital og ikke som en av Foreningen erhvervet gevinst. Foreningen antages saaledes ikke at kunne beskattes af anden Indtægt end Afkastningen af den indbetalte Aktiekapital samt den Del av Overskuddet, der maatte hidrøre fra Salg af Brød til Ikke-Medlemmer.”⁸⁷

Finansdepartementets fortolkning representerte en innsnevring av inntektsbegrepet i skattelovene av 1882, men landets skatterettslige autoritet på denne tid, professor T. H. Aschehoug, ga fortolkningen sin fulle støtte i 1898.⁸⁸ I 1901 falt den første høyesterettsdommen om beskatningen av forbruksforeninger. Forbruksforeningen i Laksevåg hevdet prinsipielt at den ikke hadde ”ervert til formaal” og derfor var skattefri. Høyesterett avviste dette, men sluttet seg ellers i ”det Væsentlige” til Finansdepartementets omtalte ”Betraktningmaade”. Høyesterett utvidet imidlertid skattegrunnlaget noe i forhold til

⁸⁵ Jeg har ikke funnet noen skattesaker om leverandørede brennerier. Jeg legger til grunn at Platous vurdering bygde på brennerienes vedtekter.

⁸⁶ Oscar Platou, *Forelesninger over Norsk selskabsret II Om Aktieselskaber Komanditselskaber paa aktier og foreninger*, Kristiania 1911., s.361-363(sitat).

⁸⁷ Lovtidende 2.avdeling 1896, s. 146.

⁸⁸ Aschehoug, «Afkastning og indtægt», s. 257-258.

departementets fortolkning. Det måtte svares formuesskatt ikke bare av aksjekapitalen, men også ”mulig oplagte Reservefond og anden Formue, som Foreningen maatte eie.”⁸⁹

Det er usikkert i hvilken grad høyesterettsdommen ble lagt til grunn av de lokale ligningskommisjoner. I den grad forbruksforeninger gikk til sak mot lokale ligningsmyndigheter som la en annen fortolkning til grunn, tapte ligningsmyndighetene i rettsapparatet. Det var tilfelle blant annet i Moss og Hønefoss.⁹⁰ I Stavanger, hvor ligningen av forbruksforeningen Økonom var omstridt fra 1903, ble resultatet med til dels hårfin margin det samme etter klagebehandlingen. Overligningsnemnda presiserte i 1908 at resultatet hadde blitt et annet uten høyesterettsdommen av 1901.⁹¹

I 1909 falt den siste høyesterettsdommen om samvirkelag før skattelovene av 1911. Saken gjaldt Malvik kommunes ligning av Hommelvik Aktie-Handelsforening. Høyesterett slo på ny fast at selv om foreningen i formen var organisert som et aksjeselskap, måtte den skattemessig sett betraktes som et en forbruksforening. Det innebar at etter at foreningens overskudd - etter fradrag for tilbakebetalt bonus til medlemmene i forhold til kjøp i løpet av året - måtte inntektsbeskattes på vanlig måte. Ved beregningen av formuesskatten måtte alle foreningens fond inkluderes før fradrag for gjeld. Dette representerte en utvidelse av skattegrunnlaget i forhold til høyesterettsdommen i 1901 og overrettsdommen i saken. Overretten hadde ment at den delen av overskuddet som ikke ble tilbakeført til medlemmene i form av bonus, men avsatt til fond, ikke skulle inngå som en del av formuen.⁹²

Høyesterett behandlet bare én sak om beskatningen av produsenteide meierier, i 1904. Den dreide seg om Stavanger kommunes ligning av Frue Meieribolag for året 1900 der meieriet skulle beskattes av en formue på 25000 kroner og en inntekt på 9000 kroner. Meieriet var organisert som et aksjeselskap hvor eierne/leverandørene – alle bosatt utenfor Stavanger - ble pålagt å kjøpe aksjer i forhold til hvor mange kyr deres gård kunne ha. Aksjekapitalen utgjorde i 1900 24750 kroner som skulle forrentes med fem prosent per år, mens overskudd utover dette ble etterbetalt i forhold til levert melkemengde. Meieriet drev mindre utleievirksomhet og en kafé med innkjøpte varer for å fremme salget.

⁸⁹ Retstidende 1901, s. 297-298.

⁹⁰ Gunnar Roalkvam, "Forbrukersamvirke i Stavanger 1866-1940" Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1981, s.211.

⁹¹ Roalkvam, "Forbrukersamvirke i Stavanger 1866-1940", s.209-214, 334-336, Dokument nr.18 1909, s.14-17.

⁹² Retstidende 1909, s. 705-710, 719-720.

Meieriet mente det reelt sett var et andelsmeieri og måtte beskattes som en kooperativ forening, det vil si i samsvar med høyesterettsdommen fra 1901. Alle inntekter i virksomheten ble ført tilbake til den enkelte eier og leverandør. De måtte derfor være skattesubjektene hvis dobbeltbeskatning skulle unngås.

Både overretten og Høyesterett avviste meieriets argumenter. Selskapet var organisert som et aksjeselskap med begrenset ansvar som drev sin virksomhet i Stavanger og måtte beskattes som sådan. Det var heller ikke grunnlag for å kritisere de skjønnsmessige vurderingene som lå til grunn for ligningen. Mulig dobbeltbeskatning kunne ikke tillegges vekt. Det måtte aksjonærene/melkeleverandørene ta opp med sine bostedskommuner.⁹³ Det var ingen tvil om at meieriets virksomhet og inntekstgenerering var knyttet til meieranlegget, slik sett var skjønnsligningen moderat. Det var ingen høyesterettssaker om leverandøreide meierier som var organisert som andelslag med leveringsplikt og overskuddsdeling basert på levert mengde. Det tyder på at Finansdepartementets uttalelse fra 1891 om at andelsmeierier burde deltakerlignes ble lagt til grunn.⁹⁴

Konklusjon

Skattelovene frem til 1911-lovene ga de kommunale ligningsnemndene stort handlingsrom for skjønnsmessige vurderinger som domstolene var tilbakeholdende med å overprøve og staten med å standardisere. Aksjeselskapenes regnskaper skulle tillegges vekt ved ligningen, men for næringsvirksomhet der lønnsomheten varierte betydelig, skulle bruttoinntekten ansettes til bruttoavkastningen år om annet som var en form for gjennomsnittsvurdering. Hvordan bruttoavkastningen ble fastsatt skjønnsmessig var gjenstand for mange rettsaker. Domstolene var varsomme med å overprøve skjønnsvurderingen så sant den ikke ble vurdert som helt urimelig eller lovstridig. Høyesterett valgte likevel i større grad å overprøve ligningsmyndighetenes skjønnsvurderinger og lovforståelse fra omkring 1900.

Sett på bakgrunn av aksjeselskapet ikke hadde noen klar lovmessig avgrensning før aksjeloven av 1910, er det slående hvor få skatterettslige konflikter det var om et aksjeselskap skulle beskattes som det eller ei. Det reflekterte at aksjeselskapet var en rimelig klart avgrenset organisasjonsform skatterettslig sett iallfall fra byskatteloven av 1863. Det

⁹³ *Retstidende* 1904, s. 391-394. I motsetning til mange andre skattesaker for Høyesterett måtte tapende part betale alle saksomkostninger for Høyesterett. Det reflekterte at saken ikke hadde gitt grunnlag for tvil.

⁹⁴ *Lovtidende* 2.avdeling 1901, s.220.

reflekterte også et lavt skattenivå, men som likevel økte relativt raskt frem mot 1910/11. Skatteretten representerte ikke noe press for å få vedtatt en aksjelov.

Skattleggingen av aksjeselskap sammenlignet med andre organisasjonsformer med begrenset ansvar (kooperative foreninger/andelsselskap), eller ansvarlige selskap fungerte relativt nøytralt. Skattemessige hensyn var underordnet ved valg av aksjeselskapet som organisasjonsform sammenlignet med ansvarlige selskapsformer ikke minst på grunn av et lavt skattenivå.

De mange endringene i beskatningen av aksjeselskap frem til 1893 reflekterte at prøving og feiling var en naturlig del av utviklingen av moderne lover for skattlegging av inntekt og formue. Samtidig dreide de fleste av endringene seg om gjengangere i beskatningen av aksjeselskap og aksjonærene frem mot vår tid: I hvilken grad skulle skattleggingen utelukkende skje hos aksjeselskapet eller også hos aksjonærene. Graden av dobbeltbeskatning av selskap og aksjonær var liten etter 1863.

Skattelovene av 1882 innebar at den innbetalte aksjekapital og dens normale utbytte eller forrentning ikke skulle beskattes hos aksjeselskapet, men bare beskattes på aksjonærenes hånd - riktignok innenfor prinsippet om stedbunden beskatning. Det reflekterte i betydelig grad at skattekommissjonen i sin innstilling fra 1871 la til grunn at aksjekapitalen ble betraktet som et lån fra aksjonærene til selskapet. Høyesteretts flertall i 1886 la også til grunn at aksjekapitalen i aksjeselskap var et lån fra aksjonærene til selskapet og at innskutt aksjekapital og utbytte bare skulle beskattes hos aksjonærene uten å ta hensyn til prinsippet om stedbunden beskatning.

Høyesteretts fortolkning skapte både skattepolitiske og selskapsrettslige utfordringer. Finansdepartementet, som i 1888 hadde tatt høyesterettsdommen til etterretning, mente i 1889 at dommen fra 1886 var høyst diskutabel og ikke kunne fungere som prejudikat. Regjeringen foreslo derfor en lovendring for å endre rettstilstanden noe Stortinget sluttet seg til uten debatt i 1891. Lovendringen la til grunn at aksjekapitalen var aksjeselskapets eiendom og det finansielle grunnlaget for det begrensede ansvaret. Ergo måtte aksjekapitalen og utbyttet skattlegges hos aksjeselskapet, ikke hos aksjonærene. Skatteretten kom slik sett til å spille en viktig og avklarende selskapsrettslig rolle. Skattelogikken fra 1891 fikk likevel bare full gyldighet i to år. I 1893 ble det vedtatt at skipsaksjeselskap i hovedsak skulle deltakerlignes for å sikre skatteprovenyet til landkommunene i skipsfartsdistrikter.

Lovendringene i 1891 innebar at dobbelbeskatning av aksjonær og aksjeselskap ble fullstendig avvirket med mulig unntak av skipsaksjeselskap fra 1893.

Den kanskje største forskjellen frem til omkring 1900 sammenlignet med tiden etter 1945 med hensyn til den politiske dragkampen om viktige skatteprinsipper og deres konkrete utforming, herunder skattleggingen av aksjeselskapene, var at kommunene var den viktigste pressgruppen i lovutforming av inntekts- og formuesskatten. Fraværet av organiserte næringsinteresser som lobbyister i lovutforming var et forbigående fenomen. Det endret seg allerede under beslutningsprosessene forut skattelovene av 1911, men det er en annen historie.